

UZAYLILAŞAN PIYASA ARKEOLOJİSİ: KÜRESELLEŞEN ARKEOLOJİDE FORM DIŞILAŞMA EĞİLİMLERİ VE YANSIMALARI

Dr. Serdar Özbilen

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
serdarozbilen1@gmail.com
0000-0003-4061-5897

Özet

Bu çalışmada disiplinler arkeolojinin temel sömürgeci ve arkeolojik etiğin sınırlarını zorlayan bir konu tartışmaya açılmıştır. Bu nedenle çalışmanın başlığı form dışılaşıma eğilimleri olarak yorumladığımız Uzaylılaşan Piyasa Arkeolojisi olarak belirlenmiştir. Çalışmadaki amacımız disiplinler olmayan form dışılaşımanın küresel arkeoloji ile olan boyutlarını ve ilişkisini irdelemektir. Çalışmamızın ana metodu ise mevcut bulguların yorumlanması oluşturmaktadır. Arkeolojik kayıtları fetişleştirme eğiliminde olan inşa edilmiş Batılı resmi arkeoloji argümanı, arkeoloji ile bir dizi piyasa kaygısı arasında bir takım yerli hareketin ortaya çıkışını sağlayan, daha karmaşık bir durum yaratmıştır. 19. yüzyıl kalkınma söylemi genç bir disipline girerken kapitalizmin ilerlemesinin olumsuz etkileri politik ve ticari birçok manipülasyona maruz kalmıştır. Bu süreçte popüler arkeolojik temsilin mevcut durumu, arkeolojinin kamusal topluluklara sunulma şekliyle açıkça çelişen bir temsil modeli sunmaktaydı. Arkeolojideki disiplinler bilgi ile geçmiş zamanların yerel bilgisi arasındaki asimetric ilişki, geçmişin şimdiki zamandaki maddiliğiyle ilişkili uygulamalara duyulan ilgi, piyasada yerini “form dışılık” olarak bulmuştur. Piyasada arkeolojik pratiğin merkezine oturan bu eğilimler arkeolojik disiplinin epistemolojik ve ontolojik varsayımlarının tekrar kurgulanmasına yol açmıştır. Arkeolojik bilginin üretiminin, farklı tarihsel ve politik süreçlere olumsal olarak gömülü olan gelişim doktrinlerinin doğuşu, sonuçlarında farklı alanların doğuşuna eşlik etmiştir. Kâr amaçlı girişimler yoluyla oluşturulan ekonomik kalkınma endüstrisi, sinema, edebiyat, turizm kaynaklarının üretiminde arkeolojinin rolü ile örneklenmektedir. Geçmiş yaşamların arkeolojik disiplinler arası yeniden inşaları, bu yeni ürünleri tüketmeye hazır, giderek artan sayıda halk için cazibe merkezlerine dönüştürülmüştür. Sonuçta tüm bunların ışığında estetik ve anıtsallığın, başarılı ticarileşme için bilimsel bir anlatıdan açıkça yararlanan ancak bilimsel bir anlatıyı gerektirmeyen arkeolojik pratiği tarihsel bağlama oturtan, ticari değerlerin yenilenen yükseleşiminin küresel kapitalizm ile el ele gittiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Piyasa Arkeolojisi, Arkeolojik Kurgu, Uzaylılaşan Arkeoloji, Batı Paradigması, Küreselleşme.

ALIENATING MARKET ARCHAEOLOGY: TENDENCIES AND REFLECTIONS OF DE-FORMING IN GLOBALIZING ARCHAEOLOGY

ABSTRACT

*In this paper, we discuss an issue that pushes the boundaries of disciplinary archaeology's fundamental colonial and archaeological ethics. For this reason, the title of the study is *The Archaeology of the Alienating Market*, which we interpret as trends of de-forming. Our aim in this study is to examine the dimensions and relationship of non-disciplinary de-forming with global archaeology. The main method of our study is the interpretation of the findings. The constructed Western argument for official archaeology, which tends to fetishize the archaeological record, has created a more complex situation between archaeology and a range of market concerns that has given rise to a number of indigenous movements. As the 19th century development discourse entered a young discipline, the negative effects of the advance of capitalism were subjected to many political and commercial manipulations. During this period, the current state of popular archaeological representation presented a model of representation that was clearly at odds with the way archaeology was presented to public communities. The asymmetrical relationship between disciplinary knowledge in archaeology and local knowledge of past times, the interest in practices related to the materiality of the past in the present, has found its place in the market as "de-forming". These tendencies, which have become central to archaeological practice in the marketplace, have led to a reconfiguration of the epistemological and ontological assumptions of the archaeological discipline. The emergence of doctrines of development of the production of archaeological knowledge, contingently embedded in different historical and political processes, has been accompanied by the emergence of different fields in their consequences. The industry of economic development through for-profit ventures is exemplified by the role of archaeology in the production of film, literature, tourism resources. Archaeological interdisciplinary reconstructions of past lives have been transformed into centers of attraction for a growing public ready to consume these new products. In light of all this, it can be argued that aesthetics and monumentality go hand in hand with global capitalism in the renewed rise of commercial values that place archaeological practice in a historical context that explicitly draws on, but does not require, a scientific narrative for successful commercialization.*

Keywords: Market Archaeology, Archaeological Fiction, Alienating Archaeology, Western Paradigm, Globalization.

Giriş

Arkeolojinin disiplin statüsüne ilişkin tartışmalar ve yaklaşımlar ne kadar farklılaşsa da, alanın tanımlayıcı özelliğinin maddi kültürün incelenmesi olduğu görüşü hepsinin ortak noktasıdır (Preucel, 2006). Bilimsel bir disiplin olarak arkeolojinin yörüngesi, üretilmesine yardımcı olduğu bilginin tahsis edilmesine dayanır; bu bilgi, disiplinin doğuşundan bu yana gelişimi etkilemek için farklı niyetlerle bağlantılıdır (Herrera, 2015). Dolayısıyla insanların anlamı nasıl ürettiği, ilettiği ve kodladığına adanmış çok disiplinli bir alan olan arkeolojide teorik ayrılıkları beslemek mümkündür (Preucel, 2006). Arkeolojinin kendi bilgi türünü üreten epistemik bir kültür olduğu düşünüldüğünde, geleneksel olarak arkeolojinin bilgi uygulamalarıyla arasına mesafe koymaya ve değersizleştirmeye çalıştığı iki ana hedefi olmuştur: pseudo-arkeoloji ve arkeolojiye ilişkin yerli bakış açısı. İlki genellikle, arkeologlarla aynı kültürel ve tarihsel geçmişi paylaşan, ancak arkeolojik kalıntılar hakkında genellikle arkeolojik açıklamalara oldukça ters düşen kendi yorumlarını geliştiren meslekten olmayan insanları (doğa bilimcileri) içerir. İkinci grubu ise yaratılışçıları, ufologları, vb. meslekten olmayanları içerir. Disiplin dışına çıkarken arkeolojinin başına çeşitli süreçler gelir. İlk etapta arkeoloji yerleşir. Bunun birçok anlamı vardır. Arkeoloji genel veya evrensel teoriye ve ontolojiye bağlılığını bırakır. Yerel teorilerle ve çıkarlarla ilişkilendirilir. Bu süreçteki anahtar kavram, bilgi ve sosyal ilişkilerin ayrılmazlığıdır. Toplumsal ilişkiler için evrensellik diye bir şey olmadığından, dünya evrensel olarak bilgiye açık değildir. Bilmek entelektüel bir varlık olduğu kadar somut bir sosyal varlık olarak da ilişki kurmaktır. Bilgi, dünya tarafından değiştirilmeye açık olmayı ima eder. Bilginin çıkarları, özel akademik ilgi temelinde tanımlanmak yerine derlendiğinde, kişinin diğerine müdahalesi olmaktan çıkar ve genişletilmiş bir topluluk veya varlıklar kümesi arasında süregelen bir konuşmaya dönüşür (Haber, 2015).

Bu tür keskin ayrımlar, Popper'ın yanlışlama yöntemiyle bilimi bilim olmayandan ayırma tutkusunda özetlenen erken 20. yüzyıl pozitivistizminin bir mirasıdır. Ancak bu kadar keskin ayrımların gerçekten sürdürülüp sürdürülemeyeceğini ve aslında neden bunu isteyebileceğimizi sorgulamamız gerekiyor. Böyle bir meşrulaştırma projesinden vazgeçmek, bir arkeologun piramitlerin uzaydan gelen uzaylılar tarafından inşa edildiğini iddia eden bir teoriye hala karşı çıkamayacağı anlamına gelmez. İma edilen şey, bilgi iddialarını ikiye ayırabileceğimiz basit bir kural olmadığı: gerçek ve sahte arkeoloji. Epistemik süreklilikler ve süreksizlikler, bu tür kutuplaştırıcı retorik tasvir ettiğinden daha inceliklidir. Bunun bir kısmı, bilimlerin ayrılığının daha yakın zamanda tanınmasıyla bağlantılıdır. 20. yüzyılın başlarından ortalarına kadar - özellikle pozitivistizmin etkisi altında - tüm bilimlerin birliğini ve tek bir bilimsel yöntem fikrini savunan programların görüldüğü bir dönem olmasına rağmen, yüzyılın sonuna gelindiğinde bilim dediğimiz çeşitli uygulamaların daha gerçekçi bir tasviri konusunda kopukluk aşıkardı. Sorun sadece biyolojinin kimyaya ya da kimyanın fiziğe indirgenemez olması değildi; farklı modeller ve gelenekler üzerinde çalışan farklı fizikçiler ve biyologlar bile farklı diller kullanıyordu. 1990'lara gelindiğinde, bilimlerin indirgenemez çoğulculuğu yeni ortodoksi haline geldi. Böyle akademik bilginin yerellikler arasında nasıl hareket ettiği konusunda bilim felsefeleri için yeni bir başlangıç noktası belirdi (Lucas, 2019).

Bu anlamda, bilgi üretiminin siyasallaştırılmış doğasını vurgulayan sadece bilginin yaratıldığı ve yayıldığı koşullar hakkında düşünömsel olmayı değil, aynı zamanda bu koşulları değiştirmeyi de amaçlayan üretim. Elbette, bilgi ve gücün kesişimi, 1980'lerden beri arkeolojik söyleme hâkim olan tanıdık bir temadır, ancak bu politize edilmiş epistemoloji ile daha muğlak bir ortak geldi: görecelik. Çoğu arkeolog, çoğulculuğu veya çok sesliliği kucaklarken, görecelikten uzak durmayı seçmiştir. Bununla birlikte, bu iki pozisyon arasında arabuluculuk yapmanın içerdiği epistemolojik meseleler her zaman uzatılmaz veya gerçekten kolayca çözülmez (Lucas, 2019).

Bu çalışmada, yukarıda bahsini ettiğimiz ikinci grubun bilgi üretimine olan akademik ilginin, arkeolojik bilginin nasıl inşa edildiğine dair soyut ve idealize edilmiş modellere ve normlara odaklanmaktan nasıl uzaklaşıp, somut biçimler ve süreçlere odaklanmaya doğru kaydığını, arkeolojide kullanılan popüler yaklaşımın geçmiş ve arkeoloji hakkındaki kamu bilincini nasıl şekillendirip yansıttıkları, geçmişin ve bugünün nasıl manipüle edildiği, bu ürünlerin arkeolojik kamusal söylem üzerindeki etkileri ele alınmaktadır. Bu nedenle söz konusu grubun bu alan içerisindeki tüm etkinliklerini başlıktan da anlaşılacağı üzere piyasa arkeolojisi şeklinde tanımlayarak, alt başlıklar ile de görüşlerimizi desteklemeye çalıştık.

Batı Paradigması Dahilinde Şekillenen Arkeoloji

Yellen'in (1977) "tüm arkeolojik yorumlamalar bir inanç sıçraması gerektirir" söylemi dahilinde arkeolojinin alanı (O'brien, 1996), kayıtları basitçe yorumlamak yerine onu fiilen açıklayan ve yıllar içinde büyüyüp küçülen gerçek bir paradigmalardan mezarlığıdır. Çünkü geçmiş (Verhagen, 2018), durağan ve kesin bir şekilde anlaşılabilecek bir şey değil, daha çok şimdide sürekli değişen ve tekrar tekrar yeniden inşa edilen bir şeydir. En azından Rönesans'tan bu yana, temsile ilişkin baskın Avrupa fikirleri mimesisi en yüksek ideal olarak almıştır. Bu görüş 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında doruğa ulaşmıştır. Bu, natüralizmin, insanın mimetik yetisinin amansızca ulaşmaya çalıştığı *telos* olarak sunulduğu evrimciliğin altın çağıydı; (tahmin edilebileceği gibi) Greko-Romen temelleri üzerine inşa edildi ve daha sonra Avrupa modernliği aracılığıyla mükemmelleştirildi (Wilkinson, 2023). Bahrani (2010), "The Extra-terrestrial Orient" olarak adlandırdığı bu durumu şöyle açıklar: Mezopotamya, Mezopotamya varlığı için uzay ve zamanın aşkın ufuklar haline geldiği tarihsel bir anlatının yaratılması, Avrupa'nın sömürgeleştirilenlere* **hâkim olmaya çalıştığı daha büyük söylemsel projenin bir parçasıydı. Uygarlığın ilerleyişi anlatısı, Avrupa emperyalizminin bir icadı, tarihi kendi imgesine göre inşa etmenin ve Batı kültürü için öncelik iddia etmenin bir yolu. Ancak dünya uygarlığının bu anlatısı bir temsildir ve zorunlu olarak** Adorno ve Horkheimer tarafından "mimesisin örgütlü kontrolü" olarak tanımlanan şeyi gerektirir. Bu mimetik organizasyondaki retorik yapıların ekonomisi, kesinlikle prefigüratif mecazi dillere bağlıydı. Bununla birlikte, anlatım için gerekli kavramsal zemini sağlayan metafizik bir haritacılık da içeriyordu. Ve dünya dışı bir Mezopotamya'nın haritasını çıkarmak, bu temsili girişimin başarısı için gerekliydi. Edward Said'in söyleminde yattığı gibi, "sömürge istilası tarihinde haritalar her zaman önce galipler tarafından çizilir, çünkü haritalar fetih araçlarıdır. Coğrafya bu nedenle savaş sanatıdır". Tarihsel haritacılık da galip gelenlerin gereksinimlerine göre çizilir ve arkeoloji o arazinin haritalanmasında etkilidir. Aynı şekilde, arkeolojik yazıda temsil, gerçekliğin bir kopyası değildir: politika ve ideoloji sorunlarından düzgün bir şekilde ayrılamayan mimetik bir etkinliktir. Eski Yunanlılar, mimesis'in her zaman çarpıtma içerdiğinin gayet iyi farkındaydılar, ancak bazı yer değiştirmelerle mimesis'i tamamen gerçekçi bir kopya olarak düşünmeye başladık. Aristoteles *Poetika*'da temsili nesne, tarz ve temsil araçları bakımından **üç şekilde farklı olarak tanımlar. Birincisi temsil edilen şey veya eylem, ikincisi onun temsil edilebileceği yol ve sonuncusu temsil aracıdır. Mezopotamya arkeoloji teorisinde temsilin birinci ve son yönüyle ilgili seçimler ele alınırken, ikincisi çoğunlukla göz ardı edilir ve ondan herhangi bir söz edilmesi radikal bir yıkıcı eylem olarak yorumlanır. Hâlâ bel bağladığımız Mezopotamya imgesi, açıkça Avrupa merkezli ve emperyalist bir dünya kültürel gelişimi kavramı olan Doğu'dan Batı'ya doğru bir ilerleme yürüyüşü için gerekliydi** (Bahrani, 2010). Ancak bu nokta, nesnelerin zaman ve mekân üzerinde nasıl birbirine bağlandığı sorusunu gündeme getiriyor. Tipik olarak, daha geniş üslup evrenleri, etkileşen ayrı varlıkları ima eden etkileşim terimleriyle tasarlanır. Etkileşim mimetiktir - öyle ki "görüntü" benzerliği açısından bir "prototip" ile ilgilidir. Yine de, gösterge ile gösterilen arasında ima edilen mesafe, tartışmalı bir şekilde, sanata yönelik Batılı (Resim 1), modern bir estetik yaklaşımla bağlantılıdır (Watts ve Knappett, 2023).

* Aslında "sömürgecilik" genellikle (Berlejung, 2012) Amerika'nın İspanyol kolonizasyonu ile başlayarak 1520'den itibaren kullanılan bir terimdir. Standart tanım şu şekildedir: Sömürgecilik, sömürgeciler ve yerel nüfus arasındaki bir dizi eşitsiz ilişkidir. Koloni sınırları içindeki sosyal yapı, yönetim örgütlenmesi, ekonomi, din ve normlar kolonistler tarafından sistematik olarak değiştirilir. Sömürgeciler, koloninin kendi standartlarına, normlarına, diline ve dinine tamamen kültürlenmesini bekler, talep eder veya teşvik eder. Dolayısıyla sonuç, kültürlerin sentezi değil, tek yönlü bir kültürleşme ve koloninin kimliğinin kaybıdır. Sömürgeciler, kolonilerinin bağımsız gelişimine son verir ve yeni kuralları empoze eder. Koloni, yeni ve yabancı yöneticilerin (çoğunlukla ekonomik) çıkarlarına göre dışarıdan yeniden yapılandırılır.

Resim 1. John Gordon Swogger tarafından çizilen Göbekli Tepe'nin inşasının rekonstrüksiyonu (Boric, 2013).

Uygarlığın ilerleyişi anlatısı, Avrupa emperyalizminin bir icadı, tarihi kendi imgesine göre inşa etmenin ve Batı kültürü için öncelik iddia etmenin bir aktarım biçimi olarak görülmüştür. Bununla birlikte, anlatım için gerekli kavramsal zemini sağlayan dünya dışı bir Mezopotamya'nın haritasını çıkarmak, bu temsili girişimin başarısı için gerekliydi. Tarihsel haritacılık da galip gelenlerin gereksinimlerine göre çizilmiştir. Mezopotamya imgesi, açıkça Avrupa merkezli ve emperyalist bir dünya kültürel gelişimi kavramı olan Doğu'dan Batı'ya doğru bir ilerleme yürüyüşü için gerekliydi. Yakın Doğu'nun arkeolojik yorumunda Doğu, Avrupa'nın ötekisi olarak inşa edilmiştir. Özellikle 19. ve 20. yüzyıllarda Doğu, Avrupa'nın demokratik dinamizmini tanımlamak için durgun ve despotik olarak görülmeye başlanmıştır. Mesele şu ki, "halk" fikri, aslında Avrupa toplumu içinde bir tabaka olan ilkel bir ötekiyi varsayıyordu ve bu rol ilk olarak İskoç Dağlıları'na verilmiştir. Bu şekilde belirlenen ilk "ilkeller", "vahşiler" ve "Doğulular" idi, ancak bu grup kısa süre sonra "halkı" içerecek şekilde genişlemiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında, Batı Uygarlığı'nın kökeni olarak Batılı bir bilgi matrisi içinde tanımlandıktan ve yerleştirildikten sonra, medeniyetin beşiği şeklinde tasvir edilen «*Mezopotamya miti*», Batı hümanist geleneğinde kurumsallaşmıştır. Bu yeniden inşa edici tarihsel eylem, Mezopotamya'yı Batılı tarihsel anlatıya dokuyabilmek için herhangi bir coğrafi alandan ayırmıştır. Bu ilerleme, tanımı gereği Doğu'yu dışlaması gereken bir ilerlemedir, çünkü tam da anlaşılabilirliği bir "öteki" ile karşılaştırılarak tesis edilir. Kültürün bu ilklerinin daha sonra Greko-Romen dünyasına bir uygarlık meşalesi olarak geçirildiği anlatılır. Bu nedenle Mezopotamya arkeolojik buluntuları önceden belirlenmiş bir modele göre yorumlanmıştır. Bu matrisin, Avrupa'nın medeniyetin tek bir organik bütün olarak ilerlemesi fikriyle bağdaştırılabilmesi için yivli seramik bu anlatıda ötekiliğin bir temsili olarak bilinçdışı arzusunun kendini gösterdiği bir uygarlığın salt lineer gelişimi içinde ele alınmıştır (Bahrani, 2010; Gelbart, 2007).

Bilindiği gibi, kültürlerin, toplumların ve hatta ırkların kendilerine ve doğaya göre yaşayan, birbirinden düzgün bir şekilde ayrıldığı şeklindeki özcü nosyon, yukarıda da değindiğimiz üzere "saflığa" büyük değer veren ve "melezliği" dejenerasyon ve çürüme ile eşitleyen 19. yüzyıl Avrupa romantizminin ideallerinden kaynaklanmaktadır. İyi bilindiği gibi, Gustaf Kossinna (1858-1931), biyoloji yasalarının kültür yasaları olduğuna (Leach, 2015; Maran, 2012), maddi kültürün sınırlarının etnik sınırlarla örtüştüğüne ve arkeolojinin bölgesel yerleşim için meşru bir araç olduğuna inanıyordu. Son yirmi yılda, kültürel ve postkolonyal çalışmalarda kültürlerarası temasların yukarıda belirtilen yeniden değerlendirilmesi, bu durumun tamamen tersine çevrilmesine yol açmıştır; artık kültürel melezlik bir kural ve "saflık" tehlikeli bir yanılsama olarak görülmektedir. Chris Gosden'e göre (2004), postyapısalcılık, Batı'nın kesinliklerini ve üstünlüklerini yapıbozuma uğratma dürtüsüyle postkolonyalizmle ittifak halindeydi. Arkeoloji ve antropoloji genellikle bir başkalığı keşfetme sürecinin akademik sonucu olarak görülür. O, bu süreci ötekiliği keşfetme süreci olarak değil, onu yaratma süreci olarak görür. Bu bakış açısının teorik temeli, sömürgeci Avrupalıların dünyayı dolaşmaya, çeşitli insanlarla tanışmaya ve etkileşimde bulunmaya başladıklarında dünyanın farklı bir yer haline geldiği fikridir.

Aslında, Hayden White (1987) gibi tarihçilerin tarihsel eleştirisi hakkında daha doğrudan yazmaya başlamasıyla birlikte bu tarih yazımı konuları ele alınmaya başlanmıştır. Hayden White (1987), anlatıyı yalnızca tarihsel konuların başarılı bir şekilde anlaşılmasının temsil edildiği bir söylem tarzı olarak değil, aynı zamanda tarihsel bir yorumun elde edildiği bir yol olarak bakar. White, “*tarih yalnızca inceleyebileceğimiz bir nesne değildir*” diye yazar. Hiçbir metin ele aldığı tüm görüngülerin tüm ayrıntılarını etraflıca söze dökemez (Vermeer, 2008), bu nedenle her zaman alıcının boşlukları doldurması olasılığı ve gereği ortaya çıkar.

Geçmiş algısının Batılı paradigma ile tasvir/manipüle edildiği (Resim 1) Redkit’te gördüğümüz ötekileştirilen Apaçi/Şaman temsillerini ve köy yaşantısını anımsatmaktadır. Batı paradigmasında arkeologları yeniden inşa etmeye çalıştığı birimlerin (O’Brien, 1996), sosyal organizasyondaki birimlerle eşleşmesi gerektiği fikri bu tür görsellerde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Birbirinden kopuk anlamlarla ve “her şey yolunda” şeklindeki baskın görüşle maddi bir gerçeklikle yüzleşen geçmişti ticarileştirmek ve tabi grupların geçmişteki meşruiyet iddialarını baltalamak (Hodder, 1992), kesinlikle Batı toplumundaki baskın grupların çıkarımadır.

Resim 1’de de görüleceği üzere tarih öncesi zihnin keşfi (Bell, 1994), arkeolojik ilginin ön saflarına taşındı. Tarih öncesi bilişin yorumlanması ve yeniden yapılandırılması basit bir süreç değildir. Soru, bilişsel bir devrimin olup olmadığı değil, ampirik araştırmaların nasıl ilerlemesi gerektiği ve eğer varsa, hangi yöntem(ler)in kuram yapısını yönlendirmesi gerektiğidir. Batı bilimsel geleneği içinde bu tür ‘inşa edilmiş geçmişler’ üretenlerin (Stone ve Planel, 1999) kendi etnosentrik ve entelektüel çerçeveleri dahilinde geçmişe ilişkin görüşlerine, yorumun amaçlandığı kişilere çoğu kez gerçekmiş gibi aktarılabilir sahte bir meşruiyet verir. Aslında bu durumun oluşumunu sağlayan tarihsel geçmişe kısaca baktığımızda bir disiplin olarak arkeoloji, 19. yüzyılda kapitalizmin dünya çapında yayılması ve sömürgeci güçlerin emperyal hamleleri gibi küreselleşmenin ana hamlelerinin ardından başladı. Disiplinin ana entelektüel tutkuları, maddi kültürün geniş alanlara yayılmasını ve yüzyılın sonlarında insan atalarının evrimini anlamak gibi küreseldi. 20. yüzyılda, Gordon Childe (1951) tarafından önerildiği gibi, tüm insanlık geçmişine yönelik küresel bir arkeolojik anlayışa dayalı iddialı projeye tanık olundukça, bu eğilim daha da büyüdü. Bununla birlikte, küresel bir yorumlama hareketi olarak arkeoloji, Batılı akademisyenler ve kurumlardan oluşan bir çekirdeğe çok fazla odaklanmıştı, öyle ki, Childe’ınki gibi en cüretkâr küresel bakış açıları bile, geçmişin insanlarını ve medeniyetlerini öncüller olarak bırakarak aydın Batı dünyasını patronluk taslayan bir yaklaşım benimsedi. Dolayısıyla, kültür tarihi ve küresel bir disiplin, Batı’nın dünya üzerindeki hâkimiyeti dizisinin bir parçası olma tuzaklarından kaçamadı. Batılı olmayan ülkelerden gelen arkeologlar genellikle bir kenara atıldı veya görmezden gelindi ve medeniyetsiz bilim dünyasının bir parçası olarak kabul edildi. David Clarke’ın 1973 gibi erken bir tarihte öne sürdüğü gibi, arkeoloji masumiyetini yitirdiğinden (Clarke, 1973), arkeoloji tüm toplumsal değişimlerden uzun süre izole kalmayacaktı. Bu, farklı tarihsel ve kültürel bağlamlardaki farklı insanların, sonuç olarak dünya ve maddi kültür hakkında çeşitli anlayışlar sundukları düşünüldüğünde, bilgiye küresel bir yaklaşımla doğrudan ilişkilidir. Arkeoloji, geçmişin potansiyel olarak sınırlı, Batılı bir anlatısından (Resim 2), çeşitli çelişkili bakış açılarından geçmiş maddi kültürün kaotik ama çoğulcu bir çalışmasına kaydı. Bu gerçekten de normatif, tekdüze ve bütünleştirici bir anlatıdan farklı yorumların çeşitliliğine doğru büyük bir epistemolojik değişimdir (Funari ve Carvalho, 2014).

Resim 2. Batılı yaşam anlatısı (Fernandez-Götz, 2014).

Çoğu insan arkeolojiyi eski Mısır piramitleri, Paskalya Adası'nın taş Moai heykelleri, tarihöncesi eserleri ve kayıtlı tarihin başlangıcı ile ilişkilendirirken, aslında arkeoloji tarihten farklı olarak, ister terk edilmiş yerleşim yerlerinin kalıntıları, ister denizin dibindeki gemi enkazları olsun, insan zaferinin ve başarısızlığının maddi kalıntıları olmadan var olamaz (Capelotti, 2010). David Clark'ın ne kadar arkeolog varsa, arkeolojide de o kadar farklı amaç vardır sözünden hareketle** (Clarke, 1968) süreç sonrası arkeolojinin ardışık ve yorumlayıcı bir ilerleme merdivenini anlamlı bir şekilde yıkmasının ardından arkeolojinin ne olduğu konusunda genel bir fikir birliğinin olmaması (Trigger, 1994), Ian Hodder'in (1994) şu sorusunu akla getirir: "*Arkeolojiyi nasıl yaparız?*" Arkeoloji, insanın var olduğu tüm zamanlara ve her yere odaklanması gerektiği için, insan deneyiminin tamamını kucaklayan antropolojinin bir alt disiplini olarak düşünülmüştür. Mevcut maddi kültür, arkeolojinin sınırları dışında değildir. Spesifik olarak, arkeoloji, maddi kültür ve insan davranışı arasındaki ilişkilerin incelenmesidir. Tarih ve sosyoloji gibi diğer disiplinlerin yapamadığı, insan davranışı hakkındaki bilgiye önemli katkılar sağlayabilir (O'Leary, 2015). Buna göre, davranışçılar artık arkeolojiyi, nerede ve ne zaman gerçekleşirse gerçekleşsin, faaliyetlerde insanlar ve eserler arasındaki etkileşimlerin incelenmesi olarak tanımlıyorlar (Schiffer 2013). Dolayısıyla arkeologlar, insanın maddi kültürünün yapılandırılmış doğasını ve dolaylı olarak, maddi kültürün bir parçası olduğu daha geniş davranış sistemlerinin yapılandırılmış doğasını keşfetmişlerdir (Conkey, 1982). Materyal-kültür çalışmaları, her türlü materyaliteye, insanlarla etkileşime, insanlar üzerindeki etkilere ve bunun tersi yaklaşımlara yönelik yaklaşımların toplamıdır. Başka bir deyişle, maddi faktörlerin yarattığı kısıtlamalara ve olasılıklara vurgu yaparak sosyal dünyanın incelenmesidir; maddi kültür, insan etkileşiminin ve sosyalleşmenin gerçekleştiği ortamdır (Fahlander ve Oestigaard, 2004). Şimdiki zamana benzemeyen bir geçmişi anlamak karmaşık bir süreçtir. 19. ve 20. yüzyıllarda ilk sistematik tarih öncelerini inşa edenlerin karşılaştığı zorluk buydu (Gosden, 2004). Arkeolojik yeniden inşa ve açıklama kolay değildir. Bu anlamlandırma süreci geçmiş yaşamları bir araya getirmek için arkeolojik kayıtlardan daha fazla bilgi çıkarmaya çalıştıkça, giderek daha zor hale gelir (Skibo, 2013).

Arkeologlar geçmişin incelenmesi için yeni yorumlayıcı çerçeveler inşa ettikçe, arkeolojik veri setinin dikkatle kaydedilmiş uzamsal bileşeninin kullanım alanları da değişti. 20. yüzyılın başlarında, arkeoloji, disiplinin tarihçilerinin çeşitli şekillerde Sınıflandırıcı-Tarihsel veya Kültür-Tarih aşaması olarak adlandırdıkları şey tarafından yönetildi. Bunun merkezinde, arkeologlar tarafından bulunan kalıntıların belirli halkların, yani farklı etnik grupların maddi tezahürlerine karşılık geldiği fikri vardı. Bu dönemde, değişim süreçleri ve tarih yazımı, kültürel yayılma kavramıyla bağlantılıydı. Tarihsel değişim, materyallerin ve fikirlerin bir çekirdek bölgeden yeni alanlara yayılmasının bir sonucu olarak görülüyordu. Kültürel özelliklerin mekânsal dağılımı, böyle bir açıklayıcı çerçeve için kritik olarak görülüyordu. Bu kültür alanları, maddi kültürün yönlerine dayanan çapraz sınıflandırılmış özellik listelerinin oluşturulmasıyla belirlendi ve ardından bu özelliklerin haritalar üzerinde dikkatli bir şekilde dağılımının çizilmesiyle görselleştirildi. Bunlar daha sonra belirli bir bölgenin kültürel kalıplarını zaman içinde incelemek ve karakterize etmek, yayılma, doğrudan temas ve kültürlenme açısından kültürel tarihini yeniden inşa etmek için kullanıldı (Resim 3). Kültürlerin karakterizasyonu ve mekânsal tasviriyle ilgili bir kaygının yanı sıra, hem Avrupa'da hem de ABD'de, tarihöncesi yerleşimlerin çevresel değişkenlere göre haritalandırılmasıyla ilgili bir kaygı vardı (Wheatley ve Gillings, 2002).

** Clark (1968) bu durumu şöyle anlatır: Bir disiplin olarak arkeolojinin ve verilerinin doğası hakkında daha önce yapılan tartışmanın ışığında, üç geniş hedef merkezi öneme sahip görünmektedir: (1) Birincisi, çeşitli materyali kaplayan temel varlıkların tanımı: elementler, yapılar ve örüntüler. Bunlar üzerinde işleyen süreçler ve süreçlerin varlıklar üzerindeki etkileri uzay ve zaman boyutlarındadır. Belirli örneklerin ötesine geçen statik ve dinamik bir çalışma. (2) İkincisi, her alandan, dönemden ve çevreden gelen belirli varlıklar arasında biçim, işlev, ilişki ve gelişim sıralamasında tekrarlanan benzerliklerin veya düzenliliklerin araştırılması. (3) Üçüncüsü, eldeki malzemeyi sentezleyen ve ilişkilendiren, aynı zamanda yüksek tahmin değerine sahip olan daha yüksek kategori bilgisi veya ilkelerinin geliştirilmesi. Giderek daha kapsamlı ve bilgilendirici genel modellerin ve hipotezlerin geliştirilmesi. Böylelikle arkeologlar bu amaçlara göre üç gruba ayrılırlar.

Resim 3. 19. yüzyılın ortalarında Bibliotheque nationale de France’da yeniden inşa edilmiş bir Mısır mezarını ziyaret edenler (O’Keeffe, 2014).

Matthew Johnson (1999), *Archaeological Theory*’de arkeolojiye yönelik dört güncel yaklaşımı tartışır. Ona göre hangi toplumsal kuram biçimini kullanmayı seçeceğimiz, toplumsal yaşamın hangi daha geniş arkeolojik modellerini inandırıcı, arkeolojik kayıtların ne tür toplumsal açıklamalarını tutarlı ve zorlayıcı bulduğumuzu belirler. Arkeologların uygulamalarında farklı vurgular vardır. Farklı yönler ve yaklaşımlar şematik olarak özetlenebilir: İlk olarak, Binford (1987) tarafından vurgulandığı gibi, arkeolojinin bilimsel yönleri. İkinci olarak, Shanks ve Tilley (1992) tarafından vurgulanan ve teorinin tamamen öznel olduğunu öne sürdükleri söylemsel yaklaşım. Üçüncüsü, Renfrew ve Bahn (1994) tarafından 1990’larda “bilişsel süreçsel” bir sentez olarak savunulan ve süreçsel ve süreç-sonrası düşüncelerin en iyilerini birleştirdiği varsayılan fikir birliği yaklaşımı. Son olarak, Hodder’ın (1991) övdüğü gibi yaklaşımların ve yorumların çoğulluğu. Tüm bu yazarların ve arkeoloji yaklaşımlarının ortak noktası, hipotezleri, yorumları kabul etme ve reddetme kriterleri veya başka bir deyişle, bir akademik topluluk içinde arkeolojinin disiplinler ve bilimsel yönlerinin ne olduğu konusundaki anlaşmazlıklardır.

Uzaylılaşan Piyasa Arkeolojisi ve Yansımaları

Piyasa ve uzaylılaşmak arasındaki ilişkiyi, yukarıda bahsini ettiğimiz paradigma dahilinde açıklamaya çalışacağız. Piyasayı burada popüler kültürün bir ürünü olarak yozlaşmak anlamında kullanacağız. Uzaylılaşmayı ise bunun pazarlanması ve bir şeyin olduğundan daha farklı yani tanınmaz bir hale gelmesi veya form dışılaşması (Resim 4) şeklinde yorumlayacağız.

Resim 4. Burada “form dışılaşmayı” tasvir edilen ikonik uzaylılar, popüler kültür hakkında mütevazı bir bilgiye sahip olan herkese tanındık gelmektedir (Lincoln, 2013).

Uzayın keşfiyle toplanan veri dağından döndürülmeye hazır antropolojik hipotezlerin hacmi ve çeşitliliği, en uyuşuk veya bitkin beyinleri bile uyandırmaya yeterlidir. Çünkü ay, gezegen ve yıldızlararası arkeolojinin yöntem ve teorisini dünya dışı uygarlıkların arkeolojisine bağlayan şey, Homo sapiens tarafından biçimlendirilen bileşik aletlerden birinin evrendeki başka bir zekâ tarafından inceleniyor olma olasılığıdır (Capelotti, 2010). 1900'den önce uzaylılar hakkındaki spekülasyonların genellikle bilim adamlarının ve ilahiyatçıların özel alanı olduğu dönemde en yakın gezegen komşumuz olan Mars (Lincoln, 2013), uzaylıların var olabileceğini hayal etmek için doğal bir konumdaydı. Sonraki yıllarda teologlar, filozoflar ve yeni yetişmekte olan bilim adamları arasındaki döneme özgü tartışmalar yer aldı. Bilimsel enstrümantasyonun tartışmayı sonuçlandırmaya yetmediği bir dönemde (bugün de devam eden bir durum), dönemin akıllı insanların bunu mantıklı bir şekilde açıklamaya çalıştığını ve birçok hipotez öne sürdüğünü görmemiz şaşırtıcı değildir. Ancak bugün çok daha yakınızdalar; kültürümüzün içindeler. Uzaylılaşan piyasa arkeolojisi, Göbeklitepe sütunlarının TV programlarında neredeyse reptilianlar tarafından üretildiğini söyleyecek kadar cüretkârdır. Hele ki A'dan Z'ye uygarlıklar serileri adıyla yayınlanan bilimsel temelden yoksun uzaylılaşmış ve piyasaya hükmeden birçok yayın ciddi anlamda bilgi kirliliğine yol açmaktadır. Oysa tamamen ticari olan bu durum, fikirlerin metalaştırılması ve konsept yaratmanın tasarımcılar, reklamcılar ve pazarlamacılar aracılığıyla pazar yeri tarafından ilhak edilmesiyle ilgilidir.

70 yılı aşkın bir süredir insanlık, uzaylılar etrafında yavaş yavaş bir mitos inşa etti. UFO'lar, uçan daireler veya benzeri şeylerle kişisel deneyimi olmayan bizler bile hikâyeyi biliyoruz. İnsanoğlunun resmettiği şekliyle uzaylıların kökenleri, medya ve eğlence endüstrisindeki öykülerin yanı sıra bir avuç insan tarafından anlatılan öykülere dayanmaktadır. Bu masalların tamamen doğru, tamamen bir aldatmaca, bir doğa olayının yanlış anlaşılması veya bir deliliğin tezahürü olması hiç önemli değildir. Hikâyeler ve kültürlerde nasıl ilerledikleri önemlidir ve bu hikâyeler, uzaylıların doğasına ilişkin kamuoyunu önemli ölçüde şekillendirmiştir (Lincoln, 2013). Bununla birlikte, 19. yüzyılın son yıllarına kadar, dünyevi olmayan kökenlere sahip yaşam düşüncesi, yüksek eğitimli çevrelerin dışında ortak bir konuşma konusu haline geldi (Lincoln, 2013). Zacharia Sitchin ve Erich von Däniken'in yayınlarında göreceğimiz gibi, ilk medya çılgınlıklarından biri de bu tür girişimlerle sirayet etmeye başladı. Erich von Däniken, eski astronomlar fikrini halkın bilincine fırlatan kişi olma ayrıcalığına sahip İsviçreli bir yazardır. 1968 tarihli *Chariots of the Gods* adlı kitabı, bugüne kadar yaklaşık 20 milyon kitap satarak büyük bir başarı elde etmiş ve yazar İngilizce olarak yaklaşık yirmi kitap yayımlamıştır. Ayrıca dolandırıcılık ve hırsızlıktan üç kez hapse atılmıştır (Lincoln, 2013). von Däniken'inki gibi çalışmalar son derece popüler hale gelmiş çünkü belki de Dünya'daki insan yaşamının temel ikilemine uzanmıştır: uçsuz bucaksız, cansız bir evrende yalnız mıyız yoksa Darwinci bir evrenin başka yerlerinde benzer koşullar altında başka akıllı yaşam biçimleri evrimleşmiş mi? Darwin, en azından bizim bir dizi çevresel zorluğa karşı benzersiz bir evrimsel adaptasyon olduğumuz gerçeği değil de Homo Sapiens'in kendisine ve genel olarak hayata bakış açısına çok sayıda entelektüel meydan okuma sunar (Capelotti, 2010).

Arkeoloji ve popüler kültür konusu, son on yılda, filmlerden kurguya, politik karikatürlere ve pullara kadar değişen temalarla artan akademik ilgiyi çekmiştir. Bununla birlikte, reklamcılar, tüketici algılarını ve davranışlarını şekillendirmede uzun süredir arkeolojik referanslar kullanmaktadır. 1922'de Kral Tutankhamun'un mezarının bulunmasının ardından, reklamcılar Mısır'a dair her şeye duyulan doymak bilmez iştahı sonuna kadar yararlandı. Marka resimleri, parfüm, bira, sigara ve puro reklamları piramitler, diki-litaşlar, develer ve tapınakların tasvirleriyle doluydu ve genellikle yüksek dozda şiirsel lisanla temsil ediliyordu. Bugün, piramitler Camel sigaralarının tanıtımı için bir dayanak noktası olmaya devam ediyor ve egzotik arkeolojik ortamlar hem basılı medyada hem de televizyon reklamlarında görünmeye devam ederek tüketicileri kurabiyelerden bilgisayarlara kadar her şeyi satın almaya ikna ediyor (Talalay, 2010). Mickel (2013), Indiana Jones gibi ikonlar aracılığıyla popüler kültürde özetlenen arkeolojiyi çevreleyen yaygın mitolojileri sürdürdüğünden, anlatının arkeologların yaptıklarını genel halka iletme girişimlerine aslında zarar verebileceğini savunur. Filmde, cesur arkeoloğun filmlerden, kitaplardan ve diğer popüler medyadan derlenen çeşitli görüntüleri, orijinal geniş bağlamlarından ayrılmakta ve gerçek hayattaki konuşmalarda ilgi görmektedir. Sansasyonel, egzotik ve macera dolu olanı, uzak yerlerde yürütülen arkeolojinin gerçekliği ve sıra dışı deneyimleriyle yankılanmakta, hayali ve gerçek hikâyeler iç içe geçmektedir. Böylelikle arkeoloji ile anlatı temsili arasındaki ilişkiyle ilgili belirgin bir tezat oluşturmaktadır. Bunun doğal sonuçlarından biri, kimliklerin turizm pazarında, restoranlarda ve aynı zamanda giderek artan şekilde arkeolojik alanlarda

gösteri ve satış için temsil edilmesidir (Herrera, 2015). En eski örneklerden biri, C.W. Ceram'ın 1968 tarihli *Gods, Graves, and Scholars* adlı kitabıdır; bu eser, Austen Henry Layard ve Paul-Emile Botta gibi arkeologların ilk keşif gezilerini cesur kâşifler olarak tanımlamaktadır. Agatha Christie'nin Nil'de Ölüm (1937) gibi arkeolojik alanlarda geçen polisiye romanları, başlangıçta ortaya çıkan net bir problem ve suçlu ortaya çıktığında tartışılmaz bir sonla, şaşmaz, sınırlı ve yönlendirilmiş anlatı akışının en açık örneği olabilir. Mesaj açık: Geçmişle ilgili soruların tekil, basit yanıtları vardır ve bulunduklarında daha fazla araştırma gerektirmezler (Mickel, 2013). Estetik ve anıtsallığın, başarılı ticarileşme için bilimsel bir anlatıdan açıkça yararlanan ancak bilimsel bir anlatıyı gerektirmeyen turizm endüstrisi tarafından ekonomik olarak sömürülmesi bu durumu özetlemektedir. Bu konudaki ilklerden bazıları, terk edilmiş ve yeniden yaratılmış alan sistemlerindeki arkeolojik çalışmalara ve deneylere doğrudan yanıt olarak formüle edildi (Herrera, 2015). *Experiencing the Past* (1992), adlı kitabında Shanks, anlatı da dahil olmak üzere böyle bir poetikanın çeşitli unsurlarını tartışır. Halkın düşüncesini etkileyen hikâyeler, yaygın bir şekilde yayılan, genellikle radyo, televizyon ve filmler anlamına gelen hikâyelerdir. Dünya dışı olayların insanlığı tehdit ettiği, uzaylıların ya da tanrıların bıraktığı nesnelerin insanlığı yok etmek üzere kullanılacağı olay örgüsünde doğaüstü temalar da görülür. Bu filmlerin örnekleri arasında *Lara Croft: Tomb Raider* (2001) ve *Lara Croft Tomb Raider: The Cradle of Life* (2003), *Stargate* (1994), *Stonehenge Apocalypse* (2010), *A Genesis Found* (2010) ve tabii ki ikonik arkeoloji filmi *Raiders of the Lost Ark* (1981) ve devam filmleri yer alır.

Eski astronotlar fikri eski Mısır uygarlığının bin yıl önce Dünya'ya gelen uzaylı ziyaretçiler üzerinde modellendiği 1994 yapımı *Stargate* filminde görülebilir. Film, 14 yıla yayılan 250'den fazla bölümden oluşan üç televizyon programı üretti (Lincoln, 2013). Bu anlatılarda, arkeolojik alanlar ve arkeolojik bilgi, durumu kurtarmanın merkezinde yer alır. Arkeolojik filmlerde doğaüstü ve dünya dışı olaylara yapılan vurgu, sinemanın arkeolojik uygulamaların ve keşiflerin doğasından ziyade halkın çıkarlarını araştırdığı gerçeğini yansıtır. Genellikle filmlerde sunulan anlatılar, popüler dini ve bilimsel olmayan inançlar üzerine kuruludur ve sinema, arkeologları genellikle ya cahil eylemleriyle dünyaya tehlike salan, burnunu sokan akademik seçkinler ya da sözde arkeolojik görüşlerin savunucuları olarak sunar. Arkeolojinin sinemadaki temsilleri, geçmişin doğası, çağdaş kültürün doğası ve bilimin değeri hakkında halka açık bir diyalog olarak görülebilir. Sonuçta film endüstrisi, efsanevi zorunlulukların peşinden gitmek için bir arkeolog olmanın ne demek olduğuna dair uzman olmayan kurguları kullandıkları kadar arkeolojiyi ana argüman olarak kullanmışlardır (Hiscock, 2014).

Piyasa Arkeolojisinde Kurgu Oluşturma

Yazarların, günün toplumunun endişeleri için metafor olan durumlarda popüler kültür alanında kullanabilecekleri ana kurgu arkeolojidir. Kurgunun - doğrudan arkeolojik epistemoloji tartışmalarına dayanan bu tanımı akılda tutulduğunda (Mickel, 2014), arkeolojinin yorumlama çabasını şeffaf kılmak için ne kadar benzersiz bir şekilde uygun olduğu göz önüne alındığında, kurgunun arkeoloji yazmak ve farklı kitleler için anlaşılır olmak için özellikle "otantik" bir yaklaşım olduğu ortaya çıkar. Yine de arkeologlar, farklı zamansal ve bölgesel bağlamlarda çalışan arkeologlar tarafından kullanılan çeşitli kelimeler ve akıllarındaki farklı araştırma soruları göz önüne alındığında, analizler arasındaki rezonansları belirlemeye çalışırken özellikle yıldırıcı bir zorlukla karşı karşıyadır. Arkeoloji kapsamına giren çok sayıda dil ve metodoloji, formatları ve amaçlanan işlevleri bakımından o kadar çeşitli arkeolojik kayıtlar oluşturur ki, bağlamlar arası karşılaştırma neredeyse imkansız görünebilir. Bu ikilemi göz ardı etmek, yazarların kanıtları ve terminolojiyi evrensel ve nesnel şekillerde kullandıklarına dair haksız bir varsayım anlamına gelir. Bunun yerine, arkeoloji yazarlarının yazılarında karakterleri ve arketip olay örgüsünü nasıl kullandıklarını incelemek, arkeolojik yorum bilimin ürünleriyle çalışmak için daha uygun bir yöntem ve aynı zamanda daha özgün bir yöntem sunabilir, çünkü arkeolojik analizi kurgular olarak okumak pozitivizmin sorunlu iddialarını ortadan kaldırır. Arkeolojik kurgusal anlatı, bu nedenle, bu anlatıların izleyicileri için otantik bir deneyim sağlar, evrensel ve bilimsel olarak uygulanabilir olduğunu iddia eden uyumsuz tipolojiler ve terminolojilerin yarattığı krizin çoğundan kaçınarak, aşkın ve tanınabilir edebi yorum bilim üzerine kurulu daha fazla sonuç üretme fırsatı verir. Kurgusal olay örgüsü yazma eylemi, aynı zamanda, arkeolojik yorum biliminde yer alan çeşitli kanıt dizilerini tartışmanın alternatif yollarına izin veren büyük bir özgünlük potansiyeli ile karakterize edilir. Örneğin saha çalışması, çeşitli şekillerde birlikte gerçekleşen, bütünleşen ve birbirini etkileyen birçok farklı aktiviteyi içerir. Bir arkeolog-yazar, bu faaliyetlerin geçiciliklerinin ve amaçlarının belirli nedenlerle farklı şekillerde incelenmesi ve açıklanması gerektiğini fark eder; yaratıcı, kurmaca bir anlatımla mümkün olan

esneklik ve doluluk, bu amaçların birçoğunun tek bir metinde eş zamanlı olarak takip edilmesini sağlar. Kurgusal anlatım ayrıca, arkeoloji literatürünün çoğunluğu için çelişkili bir şekilde hem çok önemli hem de dikkate değer ölçüde eksik olan birinci şahıs deneyiminin tartışılmasına izin verir. Birinci şahıs, yaratıcı anlatının ürettiği otantik atmosferin doğurduğu otorite, etnografya ile ilgili olarak, en önemlisi James Clifford (Clifford ve Marcus, 1986) tarafından kapsamlı bir şekilde tartışılmıştır. Karşılaştırıldığında, arkeolojik habercilik, otoritesini, bir kazıda bulunmuş ve bölgenin dönüşümünü görmüş olmanın öyküsünü anlatan inandırıcı, canlı, kurgusal bir sesten ziyade, tartışılmaz bir doğruluk taklidi yapan mesafeli, bilimsel bir sesten alma eğilimindedir. Kurgusal anlatı, bir arkeoloğun karar verme sürecini ve hermenötik prosedürlerini motive eden tüm kanıtların iletilmesine izin verir. Arkeolojinin kendisi gibi geniş bir içsel, duygusal ve duyusal deneyim yelpazesine dayanan arkeolojik kurgu yazmak bu nedenle epistemolojik olarak özgündür. Ayrıca, herhangi bir kaynak aracılığıyla arkeolojik analiz sunmak, kanıt ve sonuçlar arasında gerekli bir bulanıklığı içerir, çünkü yazarların neyi dışarıda bırakmayı, neleri dahil etmeyi ve buradaki bilgileri nasıl ele almayı seçtiklerinin tümü, daha sonra ileri sürülen argümanlar tarafından şekillendirilen seçimlerdir. Aslında, analiz ve veri toplamanın bir sitenin tanımlanmasından yayınlanmasına kadar eşzamanlı ve sürekli olarak ilerlediği açıktır. Arkeolojik metodoloji, veriler ve yorumlama iç içe geçmiştir, kurgu ve anlatının manipüle edilebilir zaman çizelgelerinden yararlanarak arkeolojik yazının bu sürecin karmaşık kronolojisine daha yakından yaklaşması mümkündür. Arkeolojik sonuçların tartışılmaz, doğal ve bilimsel otoriteye dayandığını ima eden arkeolojik yazı, arkeolojinin (veya genel olarak herhangi bir araştırmanın) hem akademik hem de kamu izleyicileri için çekiciliğinin öncelikle iyi desteklenmekten çok anlayışa dayandığı düşünüldüğünde savunulamaz bir durumdur. Arkeologlar bulgularını anlamlandırmaya çalışırken ortaya çıkan kaçınılmaz hikâye yapımı, arkeolog yazarları kurgusal anlatı yazmayı seçtiklerinde yararlı hale getirilebilir. Böylece, her ikisi de geçmişin arkeolojik anlayışlarını oluşturmanın ayrılmaz özellikleri olan çok sayıda bakış açısına ve kanıt dizisine başvurabilirler. Dahası, saha çalışması yürüten kişinin ilk elden deneyimini canlı bir şekilde ilişkilendirmeye yönelik kurgusal çaba, arkeolojik yazıyı otoritesini yalnızca bilimin tarafsızlığından almaktan kurtarır, ek olarak etnografin bakış açısının otoritesine ve arkeolojinin içinde yürütüldüğü gerçek, daha geniş duyusal matrise başvurur. Olay örgüsüne dayalı bir anlatı yaratan bir yazar için mevcut olan serbest zaman ve mekân duygusu, aynı zamanda arkeoloğun, daha net ve daha ikna edici bir metin üretme yeteneğine sahip olan hermenötik çabasını etkileyen otantik zamansallığa daha yakından yaklaşmasına olanak tanır. Bu, kurmaca anlatının yalnızca inandırıcı bir argümanı sahneleme biçiminde tamamen pragmatik faydalar sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda bu çabaların yayınlanmış ürünlerinde arkeolojik yorumlama ve epistemolojinin özgünlüğüne daha etkili bir şekilde erişmenin bir yolunu sunduğu anlamına gelir. Örneğin eğitim içerikli olan bir web sitesinin tanımı bile hiçte masum olmadığını göstermektedir: Wikipedia, sosyal medya teknolojisinin en popüler biçimlerinden biridir ve *“herkesin içerik ekleyebileceği ve herkesin zaten yayınlanmış olan içeriği düzenleyebileceği ortak bir web alanı”* olarak tasvir edilmektedir (Chu vd., 2017). İnterneti şekillendiren bu teknoloji trendleri altında bu yeniden tanımlanmış bilgi ortamı ne yazık ki yükseköğretimin beklentilerini karşılayamamaktadır.

Tartışma

Bir disiplin olarak arkeolojinin, 19. yüzyıldaki temel entelektüel hedefleri büyüterek 20. yüzyılda bu eğilim küresel boyutlara ulaşmıştır. Bu süreçte büyük ölçüde Batılı akademisyenler ve kurumların çekirdeğine odaklanan arkeoloji (Webster 2008), Batı'nın dünya üzerindeki tahakküm dizisinin parçası olma tuzaklarından kurtulamamıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında tamamen Orta Doğu'daki kazılar etrafında şekillenen Savaş Sonrası Arkeoloji, artan enternasyonalizm süreçleri aracılığıyla Batı Medeniyetinin kökenlerini korumak için formüle edilmiştir. O günün sömürge koşulları göz önüne alındığında, Batılı bilim adamlarının uluslararası mevzuat ve denetim lehine tartışması kolaydı çünkü kendi uluslarının eski eserleri tartışılmıyordu. 1943'te Londra'da bir araya gelen arkeologlar, UNESCO gibi uluslararası kuruluşların habercisi olarak, *“kültürel ve eğitimsel faaliyetlerin savaş sonrası yeniden düzenlenmesine uyum sağlayacak planların bir an önce yapılması gerektiğini”* öne sürmüşlerdir. Dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı öncesinde, sırasında ve sonrasında başlatılan duygular, mantıklar ve uygulamalar, takip eden çatışmalarda prova edilecek, askeri ve akademik oportünizm arasında ölümcül bir bağlantı kurulacaktı (Meskell, 2020). Bu süreçte, arkeolojinin az ya da çok uzak bir geçmişteki toplumsal değişimin maddi sonuçlarına dair odağı, tıpkı ulusal arkeolojilerin ayrıcalıklarına meydan okunması gibi piyasada yerini bulan popüler kültürün ticari terimleriyle yeniden şekillendirilmeye başlanmıştır (Herrera, 2015). Ancak 20. yüzyılın sonlarına doğru pek

çok nedenden ötürü bu durum çarpıcı biçimde değişmiş; özellikle de çok sayıda toplumsal aktörün ortaya çıkışı hem Batılı hem de Batılı olmayan ülkelerde yeni toplumsal geleneklerin oluşmasına yol açmıştır. Süreççilik ilk tepkiydi (Watson, 2008), kısa süre sonra bu durum birçok çevreden eleştirilmeye başlandı (Johnson, 1999; Funari ve Carvalho, 2014).

Arkeoloji, geçmişe ilişkin, Batılı bir anlatıdan, çoğulcu bir çalışmaya doğru kaydı. Ancak arkeologlar, disiplinin tarihinin ve emperyal, sömürgeci ve yeni-sömürgeci değerlerin damgasını vurduğu küreselleşmiş dünya düzenindeki konumunun yeterince farkında olmadıkları sürece, bu bağlamı eleştirmeden maskeleyebilirler (Haber ve Shepherd, 2015). Arkeolojinin kalkınma politikalarındaki rolü mülkiyet ilişkilerini çevreleyen daha geniş tartışmalarla bağlantılıdır. Milliyetçi arkeolojilerin önemli tarihleri vardır, çünkü bunlar ulusların gelişmesi için bir araç, mükemmel modern projelerdir. Sömürgecilik sonrası dünyanın sürekli yeniden yapılanmasına uygun olarak, sömürgeciliğin kurtulmanın ardından tüm vatandaşlara daha parlak bir gelecek vaat eden ulusal kalkınma doktrinlerinde arkeolojinin yeri de değişmeye başladı (Herre- ra, 2015). Bu aslında normatif, tekdüze ve bütünleştirici bir anlatıdan farklı yorumların çeşitliliğine doğru büyük bir epistemolojik değişimdir. Nick Shepherd'ın (2015) belirttiği gibi bu, tek dünya arkeolojisinden birçok arkeolojiye doğru bir geçişti. Sosyal açıdan bakıldığında tüm bu kavramlar, çeşitli sosyal aktörlerin küresel ölçekte arkeolojinin bilimsel alanına dahil edilmesiyle ilgiliydi. Batılı olmayan ülkelere gelen arkeologlar sıklıkla bir kenara itildi veya göz ardı edildi ve medeniyetsiz bilimsel dünyanın bir parçası olarak görüldü. Bu durum yavaş yavaş değişti ve WAC (World Archaeological Congress) önemli bir dönüm noktasıydı. Yeni bilimsel dernek ilk kez dünya çapında bir akademisyenler topluluğu tarafından yönetildi ve aynı zamanda bilim dünyasının aktörleri değil, geleneksel olarak tebaa olan yerel temsilcileri de içeriyordu. Batılı bilim adamları ilk kez azınlıkta ve küresel, gerçekten dünyanın her yerinden arkeologların katılımını ima ederek yeni bir anlam kazandı. Daha sonra WAC, hiyerarşik ilkelere koparak, kıdemli akademisyenleri ve genç öğrencileri, aynı zamanda yerlileri ve diğer toplumsal aktörleri bir araya getirdi, böylece Batı biliminin temel hiyerarşik ilkesi ortaya kondu (Smith, 2005). Bu aynı zamanda kapsamlı yeni bir küresel yaklaşımdır. Öyle ki epistemoloji ve sosyal yönler ayrılmaz bir şekilde iç içe geçmiştir. Küresel bir yaklaşım aynı zamanda Shanks'ın (1992) işaret ettiği gibi kapitalizmle de ilişkilidir. Bazıları postmoderniteye ait olan ve küreselcilik olarak adlandırılan son bir kültürel aşamayı fark etti. Bu, özellikle 1989'da Doğu Bloğu'nun çöküşü ve sonrasında komünist Çin'in piyasaya açılmasıyla birlikte kapitalist pazarın dünya çapındaki genişlemesini ifade eder. Kapitalizm ile küreselleşmeyi birbirinden ayırmak gerçekten imkânsızdır. Öyle ki, arkeolog Charles E. Orser (1996) modernite, küreselleşme ve kapitalizmi eşitlemiş ve başlangıç noktasını 1415 gibi erken bir tarihte kurmuştur. Küreselleşmenin sona ermediği de açıktır. Wallace'ın (2008) vurguladığı gibi, yerel özellikler ve tam tersine yerel kimlikleri ve bakış açılarını teşvik ederek çok sayıda küresel ve yerel etkileşime katkıda bulunmuştur. Aslında küreselleşme çok daha erken başlayan ve devam eden bir süreçtir ve arkeoloji bu konuyla ilgilenmeye özellikle yatkındır (Kristiansen, 2009). Bu anlamda küresel arkeoloji, çağdaş bağlamda arkeoloji için kullanılan bir sözcüktür ve artık genel süreçlere gönderme yapmadan özgüllükleri düşünmek (veya tam tersi) mümkün değildir (Funari ve Carvalho, 2014).

Sonuç

Arkeolojinin disipliner ve disiplin dışındaki varlığı, akademik çevrede ve piyasada farklı anlamlar kazanmıştır. Bu durumun oluşmasında belirleyici olarak sömürgeci, küresel ve popüler etkilerin ön planda olduğunu görmekteyiz. Özellikle de popüler kültürün etkileri anlam dışılığı ve büyük bir yozlaşmayı beraberinde getirmiştir. Bu doğrultuda yukarıdaki çalışmada disiplinin kuralları dışındaki örneklerle ve yansımalarına değindik.

Sonuçta popüler kültür odaklarınca ifade edilen en yaygın olarak bilinen arkeoloji anlatıları (Mickel, 2013), arkeologların kimliklerimizi birbirimize bağlama projesinde kullandıkları görüntü ve kokuların canlı ve son derece odaklanmış mikro düzeyde tanımlarına yer bırakmaz; popüler kurgusal arkeologların hayali, hayatı kapsamlı ve kişisel bir duyusal deneyime izin verecek kadar çok hızlıdır. Dahası, romantikleştirilmiş arkeoloğun bu sayısız ve çeşitli dünyalarla ilgili uzmanlığı, yalnızca her biriyle olan ilişkisinin sınırlı ve doğrusal olduğu, tek bir sorunun ortaya konulması ve ardından gelen çözümü etrafında şekillendirildiği göz önüne alındığında anlamlıdır.

KAYNAKÇA

- Bahrani, Z. (2010). Conjuring Mesopotamia: Imaginative Geography and a World Past. R. W. Preucel and S. A. Mrozowski (Ed.), *Contemporary Archaeology in Theory: The New Pragmatism* içinde (s. 887-906). Wiley-Blackwell.
- Bell, J. A. (1994). Interpretation and testability in theories about prehistoric thinking. C. Renfrew and E. B. W. Zubrow (Ed.), *The ancient mind: Elements of cognitive archaeology* içinde (s. 15-21), Cambridge University Press.
- Berlejung, A. (2012). The Assyrians in the west: Assyrianization, colonialism, indifference, or development policy? M. Nissinen (Ed.), *Congress volume Helsinki 2010* içinde (s. 21-60), Brill.
- Binford, L. (1987). Data, relativism and archaeological science. *Man* 22: 391-404.
- Boric, D. (2013). Theater of Predation: Beneath the Skin of Göbekli Tepe Images. C. Watts (Ed.), *Relational Archaeologies: Humans, animals, things* içinde (s. 42-64), London and New York: Routledge.
- Capelotti, P. J. (2010). *The Human Archaeology of Space: Lunar, Planetary and Interstellar Relics of Exploration*. McFarland & Company, Inc., Publishers.
- Chu, S. K. W. (2017). *21st Century Skills Development Through Inquiry-Based Learning: From Theory to Practice*., Singapore: Springer.
- Clarke, D. (1968). *Analytical Archaeology*. London: Methuen.
- Clarke, D. (1973). Archaeology: the loss of innocence. *Antiquity* 47(185): 6-18.
- Clifford, J. ve G. E. Marcus. (1986). *Writing culture: the poetics and politics of ethnography*. Berkeley: University of California Press.
- Conkey, M. W. (1982). Boundedness in art and society. I. Hodder (Ed.), *Symbolic and Structural Archaeology* içinde (s. 115-128), Cambridge University Press.
- Fahlander, F. ve Oestigaard, T. (2004). Material Culture and Post-disciplinary Sciences. F. Fahlander & T. Oestigaard (Ed.), *Material Culture and Other Things Post-disciplinary Studies in the 21st Century* içinde (s. 1-19), Vällingby: Printed by Elanders Gotab.
- Fernandez-Götz, M. (2014). *Identity and Power the Transformation of Iron Age Societies in Northeast Gaul*. Amsterdam University Press.
- Funari, P. P. A. ve Carvalho, A. (2014). Global Archaeology. C. Smith (Ed.), *Encyclopedia of Global Archaeology* içinde (s. 3052-3059 ve 4594-4601), New York: Springer.
- Gelbart, M. (2007). *The Invention of "Folk Music" and "Art Music": Emerging Categories from Ossian to Wagner*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gosden, C. (2004). The Past and Foreign Countries: Colonial and Post-Colonial Archaeology and Anthropology. L. Meskell and R. W. Preucel (Ed.), *A Companion to Social Archaeology* içinde (s. 161-178), Blackwell Publishing.
- Haber, A. (2015). Archaeology After Archaeology. A. Haber & N. Shepherd (Ed.), *After Ethics Ancestral Voices and Post-Disciplinary Worlds in Archaeology* içinde (s. 127-137), Springer.
- Haber, A. ve Shepherd, N. (2015). After Ethics: Ancestral Voices and Post-disciplinary Worlds in Archaeology: An Introduction. A. Haber & N. Shepherd (Ed.), *After Ethics Ancestral Voices and Post-Disciplinary Worlds in Archaeology* içinde (s. 1-10), Springer.
- Herrera, A. (2015). Archaeology and Development: Ethics of a Fateful Relationship. A. Haber & N. Shepherd (Ed.), *After Ethics Ancestral Voices and Post-Disciplinary Worlds in Archaeology* içinde (s. 39-53),

Springer.

Hiscock, P. (2014). Film, Archaeology in. C. Smith (Ed.), *Encyclopedia of Global Archaeology* içinde (s. 2779-2781), New York: Springer.

Hodder, I. (1991). *Archaeological Theory in Europe: The Last Three Decades*. Oxford: Blackwell Publishers.

Hodder, I. (1992). *Theory and Practice in Archaeology*. London and New York: Routledge.

Hodder, I. (1994). *Reading the Past*. Cambridge: Cambridge University Press.

Holtorf, C. J. (1998). Knowing without Metaphysics and Pretension. A Radical Constructivist Proposal. Andersson, A-C., Gillberg, A., Jensen, O. W, Karlsson, H. & Rolof, M. V. (Ed.). *The Kaleidoscopic Past* içinde (s. 91-98). Sweden: Gothenburg University.

Johnson, M. (1999). *Archaeological Theory*. Oxford: Blackwell.

Leach, S. (2015). *A Russian perspective on theoretical archaeology: the life and work of Leo S. Klejn. Walnut Creek*. Left coast press.

Lincoln, D. (2013). *Alien Universe: Extraterrestrial Life in our Minds and in the Cosmos*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

Lucas, G. (2019). *Writing the Past: Knowledge and Literary Production in Archaeology*. London and New York: Routledge.

Maran, J. (2012). One world is not enough: the transformative potential of intercultural exchange in pre-historic societies. P. W. Stockhammer (Ed.), *Conceptualizing cultural hybridization: a transdisciplinary approach* içinde (s. 59-66), Springer.

Meskell, L. (2020). Imperialism, Internationalism, and Archaeology in the Un/Making of the Middle East, *American Anthropologist*, Vol. 000, No. 0, 1-14.

Mickel, A. (2013). Excavation, Narration, and the Wild Man: Montage and Linearity in Representing Archaeology, *Anthropology & Humanism* 38(2): 177-186.

Mickel, A. (2014). Authenticity in Archaeological Writing and Representation. C. Smith (Ed.), *Encyclopedia of Global Archaeology* içinde (s. 724-728), New York: Springer.

O'brien, M. J. (1996). The Historical Development of an Evolutionary Archaeology: A Selectionist Approach. H. D. G. Maschner (Ed.), *Darwinian Archaeologies* içinde (s. 17-32), New York: Springer.

O'Keeffe, T. (2014). Heritage and Archaeology. C. Smith (Ed.), *Encyclopedia of Global Archaeology* içinde (s. 3258-3268), New York: Springer.

O'Leary, B. L. (2015). To Boldly Go Where No Man [sic] Has Gone Before:" Approaches in Space Archaeology and Heritage. B. L. O'Leary - P.J. Capelotti (Ed.), *Archaeology and Heritage of the Human Movement into Space* içinde (s. 1-12), Switzerland: Springer.

Orser, C. E. (1996). *Historical Archaeology*. London and New York: Routledge.

Preucel, R. W. (2006). *Archaeological Semiotics*. Blackwell Publishing.

Renfrew, A. C. ve Bahn, P. (1994). *Archaeology: Theories, Methods and Practice*. London: Tames and Hudson.

Schiffer, M. B. (2013). *The Archaeology of Science: Studying the Creation of Useful Knowledge*. Switzerland: Springer.

Shanks, M. (1992). *Experiencing the Past: On the Character of Archaeology*. London and New York:

Routledge.

Shanks, M. ve Tilley, C. (1992). *Re-Constructing Archaeology: Theory and Practice*. London: Routledge.

Skibo, J. M. (2013). *Understanding Pottery Function*. New York: Springer.

Stone, P. G. ve Planel, P. G. (1999). *The Constructed Past: Experimental archaeology, education and the public*. London and New York: Routledge.

Talalay, L. E. (2010). The Past as Commodity Archaeological Images in Modern Advertising. W. Preucel and S. A. Mrozowski (Ed.), *Contemporary Archaeology in Theory: The New Pragmatism* içinde (s. 1088-1108). Wiley-Blackwell.

Trigger, B. (1994). *A History of Archaeological Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.

Verhagen, P. (2018). Spatial Analysis in Archaeology: Moving into New Territories. C. Siart, M. Forbriger, O. Bubenzer (Ed.), *Digital Geoarchaeology: New Techniques for Interdisciplinary Human-Environmental Research* içinde (s. 11-25), Switzerland: Springer.

Vermeer, H. J. (2008). Çeviride *Skopos kuramı*. (Çev. A. H. Konar), İş bankası kültür yayınları.

Watts, C. ve Knappett, C. (2023). Ancient Art Revisited: Global Perspectives from Archaeology and Art History. C. Watts and C. Knappett (Ed.), *Ancient Art Revisited Global Perspectives from Archaeology and Art History* içinde (s. 1-17), London and New York: Routledge.

Wheatley, D. ve Gillings, M. (2002). *Spatial Technology and Archaeology: The archaeological applications of GIS*. London and New York: Taylor & Francis.

White, H. (1987). *The content of the form: narrative discourse and historical representation*. Johns hopkins university press.

Wilkinson, D. (2023). On the Ontological Significance of Naturalistic Art. C. Watts and C. Knappett (Ed.), *Ancient Art Revisited: Global Perspectives from Archaeology and Art History* içinde (s. 47-66). London and New York: Routledge.

Yellen, J. (1977). Cultural Patterning in Faunal Remains: Evidence from the Kung Bushmen. D. Ingersoll, J. Yellen, and W. MacDonald (Ed.), *Experimental Archaeology* içinde (s. 271-331), New York: Columbia University Press.